

This item is the archived peer-reviewed author-version of:

Opleidingen en gendertoekenning : de plaats van de interieurarchitect in de Belgische naoorlogse architectuurgeschiedenis

Reference:

Vandevoort Benoît, Vanhee Sam, De Vos Els, Floré Fredie.- Opleidingen en gendertoekenning : de plaats van de interieurarchitect in de Belgische naoorlogse architectuurgeschiedenis

Tijdschrift voor interieurgeschiedenis en design - ISSN 2593-4198 - 45(2023), p. 47-55

Full text (Publisher's DOI): <https://doi.org/10.2143/GBI.45.0.3292627>

To cite this reference: <https://hdl.handle.net/10067/2034260151162165141>

Schoolgeschiedenis en gendertoekenning. De plaats van de interieurarchitect in Belgische architectuurgeschiedenis

Benoît Vandevort, Sam Vanhee, Els De Vos en Fredie Floré

Inleiding

Het opnemen van interieurontwerpers in Belgische architectuurgeschiedenis heeft een belangrijke bijdrage te leveren in het weerleggen of bijsturen van dominante architectuurhistorische narratieven, die vaak nog mythes in stand houden over de architect als enige of belangrijkste auteur van een project. Dat interieurarchitectuur zo'n correctie kan realiseren, heeft veel te maken met haar positie ten aanzien van de architectuur. Ze wordt ten opzichte van die laatste vaak als ondergeschikt omschreven. Hoe kwamen interieurarchitectuur en -vormgeving in die positie terecht? Deze tekst belicht de plaats waar het profiel van de interieurontwerper het meest expliciet werd genegotieerd: de opleidingsprogramma's. Omdat de minderwaardige rol van de discipline in belangrijke mate wordt toegeschreven aan de genderconnotatie van het beroep, onderzoekt ze met een concreet voorbeeld of en op welke manier deze opleidingen omgingen met de vrouwelijke bijklank van het profiel van de interieurontwerper, en welke impact dit heeft gehad op de bijdrage van interieurarchitecten aan gecanoniseerde architectuurprojecten.¹

Interieurarchitecten in Belgische architectuurgeschiedenis

Vanaf de Tweede Wereldoorlog worden in België aan verschillende architectuurinstituten eveneens ontwerpers opgeleid die zich specialiseren in het interieur. De eerste hogere (dag)opleidingen worden, onder de noemer Binnenhuiskunst, in 1946 ingericht aan de School voor Bouwkunst en Stedenbouw Antwerpen en de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten in Gent, in 1951 gevolgd door Sint-Lucas Gent en La Cambre (waar het programma *Décoration intérieure* heet). Gelijkaardige programma's ontstaan in het Provinciaal Hoger Instituut te Hasselt (1958); Sint-Lukas Brussel (1962); Coloma-instituut in Mechelen (1968); Institut Supérieure Saint-Luc te Luik (1978); en de Ecole Supérieure des Arts Plastiques et Visuels de l'Etat in Bergen (1979). Sinds 1993 bestaan de studies tot interieurarchitect en interieurvormgever naast elkaar, en vandaag bieden zo'n tiental universiteiten en hogescholen zulke programma's aan.

Een autonome historiografie van de interieurarchitectuur in België is vooralsnog zo goed als onbestaande. Bovendien zijn gediplomeerde interieurontwerpers haast niet te vinden in

overzichtswerken over (naoorlogse) Belgische architectuurgeschiedenis. In zijn *Hedendaagse Architectuur in België* (1995) bijvoorbeeld, vermeldt Geert Bekaert enkel het duo Bataille & ibens, die in 1962 een diploma halen aan het Nationaal Hoger Instituut voor Bouwkunst en Stedenbouw te Antwerpen. Hij wijst in zijn bespreking van hun werk echter niet op het verschil in opleiding, specialiteit of beroepsrealiteit. Anne Van Loo's *Repertorium van de architectuur in België van 1830 tot heden* (2003) wijdt ook een lemma aan het duo, alsook aan Vittorio Simoni, die in 1978 afstudeerde aan het Provinciaal Hoger Instituut van Hasselt en er zowel een architectuur- als een interieurarchitectuurdiploma behaalde. De verzameling van tien thematische teksten in dat repertorium bespreekt wel architecturale sub-disciplines als stedenbouw en monumentenzorg, maar niet interieurarchitectuur. Dat interieurontwerpers niet systematisch hun opwachting maken in zulke overzichtswerken, is op zich niet verbazend: de auteurs willen immers *architectuurgeschiedenis* schrijven.² Bovendien wordt de taak van architectuurhistorici vaak door interieurarchitectuur bemoeilijkt. De specifieke eigenschappen van dat werkveld vergen een eigen historiografische aanpak: interieurs zijn zowel ruimtelijk als temporeel niet sterk afgelijnd; hun bestaan is afhankelijk van een architectuur die hen omhult. Dat ze vaak efemer en onbestendig zijn, maakt dat ze niet of minder goed bewaard worden, en zich moeilijker auteurschap laten toeschrijven.³

De ondervertegenwoordiging van interieurontwerpers in architectuurgeschiedenis kan echter ook worden toegeschreven aan de ambigue relatie tussen beide disciplines. Auteurs zoals Raymund König, Karel Bakker en Lucinda Kaukas Havenhand gebruiken het identiteitsmechanisme van de *other* om de disciplinaire positie te duiden die interieurarchitectuur ten opzichte van architectuur inneemt. Met die term verwijzen ze naar de onvolledige scheiding tussen beide disciplines, en, als gevolg daarvan, naar het onvermogen van interieurarchitectuur om een volwaardige, professionele identiteit uit te bouwen, die onafhankelijk is van architectuur. Historisch gezien kan de *other*-positie ook met diens ontstaansgeschiedenis worden verklaard: interieurarchitectuur is een veel jongere discipline, en ze is ontologisch sterk van architectuur afhankelijk geweest. Toch schrijft Havenhand de ondergeschikte positie ook expliciet toe aan gender. Daarbij wijst ze op een rolverdeling die historisch gezien sterk door het gender van ontwerpers werd bepaald, en die decoratie als vrouwelijk en ruimtelijkheid als mannelijk beduidt.⁴

Havenhand stelt daarmee in de eerste plaats een waardesysteem binnen de architectuurpraktijk aan de kaak, en pleit voor een opwaardering van kwaliteiten die als minderwaardig worden

afgedaan omwille van hun vrouwelijke bijklank. Hoewel ze het niet over geschiedschrijving heeft, wordt de opvatting van een ‘originele, rationele’ architectuur ook geïnterpreteerd in de constructie van architectuurgeschiedenis,⁵ met name door feministisch architectuurhistorica Karen Kingsley. Zij zette, in navolging van Peggy McIntosh, een vijfdelig proces uiteen om historische curricula meer gendersensitief te maken:⁶ Na het vaststellen van vrouwelijke afwezigheid in dat curriculum (1), en prominente vrouwen in de geschiedenis te schrijven – veelal op basis van gelijkaardige prestaties als hun mannelijke evenbeelden (2) – kan ook die stelselmatige afwezigheid worden geïnterpreteerd (3). Hierbij wijst Kingsley, net als Havenhand, op de genderspecifieke basis waarop architectuur wordt gevalideerd. Het louter toevoegen van vrouwen aan de architectuurhistorische canon deconstrueert daarmee nog niet de normatieve opvatting van de mannelijke architect. Daarom moet de historische blik naar andere onderzoeksgebieden binnen architectuur worden verlegd, en ook naar andere bronnen, die het werk en ervaringen van vrouwen centraal stellen (4). Kingsley wijst hiervoor op het potentieel van studietheema’s zoals opdrachtgeverschap of residentiële architectuur. Wij argumenteren echter dat ook voor interieurarchitecten een prominente rol is weggelegd in het weerleggen van architectuurhistorische narratieven die gestoeld zijn op individueel auteurschap, dat veelal wordt toegeschreven aan erkende, mannelijke architecten, die gebouwen maken. Daarmee bedoelen we niet dat die interieurarchitecten per definitie vrouwelijk moeten zijn (al zijn die ook in geschiedenissen van interieurarchitectuur nog ondergerepresenteerd),⁷ maar wel dat ze Belgische naoorlogse architectuurgeschiedenis kunnen diversifiëren: De discipline kan een kweekvijver zijn voor architecturale actoren die systematisch werden miskend, in belangrijke mate omwille van gender(associatie). Daarmee willen we bijdragen tot Kingsleys finale stap: ‘*history reconsidered*’ (5).⁸

De conceptualisering van het ontwerpprofiel in Belgische opleidingen: Sint-Lucas Gent en Nieuwen-Bosch

Interieurarchitectuur en -vormgeving zijn in België geen beschermde beroepen en vereisen geen opleiding of diploma. Toch zijn het net de instituten waar interieurontwerpers worden opgeleid, die sinds het ontstaan van de programma’s sterk geconfronteerd werden met de legitimatie van het beroep. Het profiel van de interieurontwerper is er voortdurend onderwerp geweest van debat, en de schoolgeschiedenissen zijn een opvallend geanimeerde bron over hoe de specificiteit van het ontwerpersprofiel werd onderhandeld. Als de genderconnotatie van het beroep dat proces parten heeft gespeeld, zouden schoolgeschiedenissen ook interessante informatie kunnen herbergen in hoe de discipline institutioneel ‘gegenderd’ zou zijn.

In academiejaar 2021-2022 lijkt het vrouwelijk karakter van interieurarchitectuur alvast bevestigd: 89% van de studenten binnen de Master Interieurarchitectuur aan UAntwerpen is vrouwelijk,⁹ voor KU Leuven (Campus Sint-Lucas Brussel en Gent) is dat 87%¹⁰ – ook al wordt die meerderheid niet per se binnen het werkveld gereflecteerd.¹¹ Nochtans waren de opleidingen Binnenhuiskunst aan beide instituten oorspronkelijk op mannen gericht: aan de Antwerpse academie was de avondopleiding in 1941 ingevoerd om te voorkomen dat jongens gerekruteerd werden door het Duitse leger,¹² en de Sint-Lucasscholen waren tot 1966 niet toegankelijk voor vrouwelijke studenten. Eens de Sint-Lucasafdelingen gemengd werden, veranderde het aandeel jongens en meisjes snel: al vanaf 1970-1971 is in het eerste jaar Binnenhuisarchitectuur in Sint-Lucas Gent een genderevenwicht bereikt,¹³ 7 jaar later is zo'n twee derde van de opleiding Binnenhuisarchitectuur vrouwelijk.¹⁴

De invoering van gemengd onderwijs in 1966 aan het Sint-Lucasinstituut in Gent werpen we hier op als casestudy. Het gender van de studenten wordt er niet alleen expliciet besproken, het programma Binnenhuiskunst speelt er tevens een uitzonderlijke rol. Voorheen was Hoger Onderwijs in Architectuur en Sierkunsten aan de Sint-Lucasscholen immers niet toegankelijk voor vrouwelijke studenten. In 1955 wordt dat voor het eerst in vraag gesteld, en in 1960 zoekt de Gentse Sint-Lucasschool toenadering tot de congregatie aan het hoofd van de secundaire school Nieuwen-Bosch in Gent.¹⁵ Sint-Lucasdirecteur Broeder Urbain stelt vast dat er nood is aan hogere opleidingen voor vrouwelijke, Katholieke studenten, en kent hen meteen enkele geschikte disciplines toe: *'L'imagerie, la paramentique (...), l'illustration, l'orfèverie sont des domaines où les dames et les religieuses peuvent exceller!'*¹⁶ Ook Binnenhuiskunst wordt als een wenselijke optie gezien. Van architectuur is in de brief geen sprake.

De nood aan hogere opleidingen voor vrouwen was eveneens ideologisch geïnformeerd. De Sint-Lucasscholen, onder leiding van de Broeders van Christelijke Scholen, waren gestoeld op de verspreiding van morele voorschriften, steevast gelinkt aan een esthetische (en architecturale) vormentaal. Dat vrouwelijke studenten zich wel konden inschrijven aan vrijzinnige staatsacademies,¹⁷ werd door de Broeders gezien als een gemiste kans, die nadelig zou zijn voor de zedelijke vorming van de studentes. Tegelijkertijd werd gemengd onderwijs strikt verboden door het Bisdom, dat de aanwezigheid van meisjes in het kloostergebouw als beschouwde als een bedreiging voor de concentratie van de mannelijke studenten, en de roeping van de Broeders.¹⁸

Door de toenadering tot Nieuwen-Bosch konden de regels in zekere zin worden omzeild: de Sint-Lucasschool kopieerde er enkele van hun hogere opleidingen voor een vrouwelijk publiek. Vrouwelijke studenten werden ingeschreven aan Sint-Lucas, kregen les van het lerarenkorps van de jongensschool,¹⁹ maar bleven fysiek op Nieuwen-Bosch. Op die manier startten in 1961 drie hogere opleidingen: Binnenhuiskunst, Sierkunst – evenwel beperkt tot Grafiek, Schilderkunst en Publiciteit – en het tweejarige Regentaat Plastische Kunsten.²⁰ Sint-Lucas zag de situatie echter louter als tussenoplossing en had intussen bij het Vaticaan een aanvraag ingediend voor de oprichting van een architectuurafdeling voor meisjes in hun eigen instituut. In september 1966 werd die toestemming ook verleend. Daarmee was tevens de geldigheid van gescheiden onderwijs voor de andere afdelingen ondergraven, en het zou de voorbode zijn voor de overheveling van alle hogere opleidingen onderwezen in Nieuwen-Bosch.²¹

Nieuwen-Bosch wilde de afdeling Binnenhuiskunst aanvankelijk echter niet uit handen geven, en ze werd pas een jaar later overgeheveld.²² Die opeising was niet uit de lucht gegrepen of uitzonderlijk: Andere Belgische zusterscholen zouden met succes een secundaire en hogere afdeling Binnenhuiskunst oprichten en behouden. Sint-Lukas Brussel richtte bijvoorbeeld een meisjesafdeling Binnenhuiskunst op in het naburige Imelda-Instituut in Molenbeek, wat zou blijven bestaan tot in de jaren '90.²³ Aan het Mechelse Coloma-Instituut werd in 1963 een secundaire afdeling opgericht – in 1968 werd dit ook een hogere afdeling – vooral bedoeld voor een publiek van welgestelde, burgerlijke meisjes. De lessen Binnenhuiskunst waren er geworteld in huishoudkunde, en werden gedoceerd naast programma's als Schoonheidszorgen-Haartooi, Hotelreceptionist of Verkoop-Etalage.²⁴ De eigenlijke inhoud van die programma's is door een gebrek aan materiaal moeilijk te reconstrueren, maar het programma aan Sint-Lucas, van oorsprong ontstaan uit meubelkunst, had liever raakvlakken met architectuur en beeldende kunsten. Dat werd wellicht het duidelijkst wanneer de kandidatuur van één van de zusters uit Nieuwen-Bosch voor de positie van onderdirecteur aan Sint-Lucas op hoongelach werd onthaald: 'Zij weet niets af van een kunstinstituut, zij heeft niet de minste opleiding of vorming gehad, zij heeft geen contact met de kunst, de kunstenaar en zijn wereld, zij mist het nodige gezag bij de leraars, verbazend is de onwetendheid van eerwaarde zusters wat betreft het ambt van directeur.'²⁵

Toch kunnen we afleiden dat ook Sint-Lucas de ontwerpdiscipline als een vrouwenzaak bestempelt – zij het impliciet – in de manier waarop het ontwerpersprofiel van de

interieurontwerper wordt bepaald ten tijde van het instellen van gemengd onderwijs. Naar aanleiding van de komst van de meisjes onderstreept Broeder Machiels in een uitgebreid verslag, gericht naar het voltallige docentenbestand van de Sint-Lucasscholen, het fundament van goede Katholieke opvoeding: de student moet zichzelf ‘verwerkelijken’ tot een volslagen volwassene, dat wordt gekenmerkt door een streven naar individuele zelfstandigheid, bewustzijn van vrijheid en verantwoordelijkheid, rationaliteit en het treden in een persoonlijke verhouding tot God.²⁶ Hoewel dat basisprincipe los zou staan van het gender van de studenten, werd de komst van de meisjes niettemin geproblematiseerd. Zelfverwerkelijking slaat immers op de ‘reeds aanwezige natuurgegevens,’ en ‘[d]e menselijke natuur voor man en vrouw is fundamenteel dezelfde; maar de wijze waarop zij hun natuur beleven verschilt.’ Het document tracht daarom te definiëren wat de vrouwelijke leefwereld typeert in de hoop het mannelijke lerarenkorps de nodige gevoeligheid bij te brengen in de omgang met vrouwelijke studenten. Die uitspraken lezen nogal clichématig; het gaat onder andere over een sterke vrouwelijke intuïtie, ten opzichte van de meer rationele man; een grotere gevoeligheid; groter plichtsbewustzijn en werklust. Daarnaast zouden meisjes, omwille van hun zin voor nauwgezetheid, makkelijker het geheel van de zaak uit het oog verliezen door ‘oververzorging van details,’ wat leidt tot ‘proper werk’ dat daarom nog niet begeistertend is. Om die reden zou ‘aan een zekere beroepsorientatie voor de meisjes [moeten] worden gedacht,’ al wordt als voorbeeld enkel ‘gebruiskeramiek ea.’ vernoemd.²⁷

Nochtans wil Broeder Machiels geen waardeoordeel vellen. Meer zelfs, hij waarschuwt dat de vrouwelijke studenten, die (althans in het begin) een minderheid zullen uitmaken aan de school, het gevaar lopen te ‘verharderen’ in het jongensmilieu, en hoopt dat ‘hun specifieke geaardheid kan worden gewaarborgd’. Hun komst zou immers een verrijking kunnen betekenen, mits de nodige aanpassing: ‘Door de jarenlange jongenservaring en de eeuwen gevestigde ondererkenning van vrouwelijke mogelijkheden, hebben veel leraars niet de juiste waardering voor de specifieke waarde van de geaardheid van de vrouwelijke vermogens.’²⁸

Gelijktijdig met het instellen van gemengd onderwijs, werd aan de Sint-Lucasscholen de eigenheid van de opleiding Binnenhuiskunst voor het eerst in vraag gesteld. In oktober 1966, op een samenkomst van de docenten van de Nederlandstalige scholen, werd het programma te gelijkaardig bevonden aan meubelontwerpen, architectuurtekenen, industriële vormgeving of interieurstofferen, wat het uitbouwen van een autonome disciplinaire identiteit had verhinderd.²⁹ In het voorbereidend verslag voor die vergadering³⁰ werd interieurontwerpen

voor het eerst expliciet opgevat als een architecturale discipline – al zou ze van architectuur verschillen in de manier waarop ze ruimtelijke vormgeving benadert. Om dat te onderbouwen, onderscheidde de afdelingsraad twee strekkingen: één naar buiten, ‘socialiserend,’ met betrekking tot ‘omgevende ruimten, vormen en structuren,’ een andere naar binnen, ‘individueel,’ met betrekking tot ‘innerlijke ruimten, vormen en structuren’. Verder stellen ze: ‘Een goed architect kan beide tendensen niet scheiden, maar in de historische ontwikkeling van het architectenberoep zien wij dat een duidelijk aksent werd gelegd op wat wij gemakkelijkshalve de “buitenkant” der dingen zullen noemen. Deze situatie heeft trouwens het beroep van binnenhuisarchitect mogelijk gemaakt.’³¹

Zowel voor de komst van de meisjes, als voor de introductie van de binnenhuisarchitect, onderscheiden de scholen een epistemologische benadering van architectuur: Enerzijds een essentialistisch vrouwelijke opvatting, anderzijds een ruimtelijke die op interieur en inwendigheid is gericht. Beide worden vergeleken met de manier waarop de architectuuropleiding en -discipline voorheen werd opgevat, en worden niet als bedreiging, maar als aanvulling en potentiële diversifiëring daarvan voorgesteld. Dat is opvallend, aangezien de scholen onbewust spelen met dezelfde raakvlakken en spanningen die het discours van auteurs zoals Havenhand typeert. Zij pleit ervoor om ontwerpkenmerken die als vrouwelijk worden beduid, net in te zetten om de discipline van interieurontwerp te valoriseren.³² De beschrijving van zulke eigenschappen baseert ze grotendeels op een essay van Karen Franck, *A Feminist Approach to Architecture: Acknowledging Women’s Ways of Knowing* (1989). Daarin identificeert Franck een reeks eigenschappen die gestoeld zijn op feministische theorie, die betekenis geeft aan *women’s ways of knowing*: een kennissysteem dat zich baseert op een onderscheid waarin mannen en vrouwen de wereld ervaren en beleven.³³ Dat vertrekpunt deelt ze niet alleen met Broeder Machiels’ uiteenzetting over het verschil in ontwerpaanpak, maar ook de taakbeschrijving die aan de interieurontwerper wordt toebedeeld, vertoont gelijkenissen met de tekst van Franck. Zo wordt die ontwerper bijvoorbeeld gekenmerkt door diens nauwe band met de opdrachtgever, iets wat Franck ook in haar bespreking van enkele vrouwelijke ontwerpers als kwaliteit naar voren schuift. Verder beduidt Sint-Lucas ze de taak van de interieurontwerper als: ‘(h)et creëren van de eigenlijke woning : binnen het gemeenschappelijk interieur, het individuele interieur.’ De ontwerper wordt bijgevolg vooral gedefinieerd door diens plaats in teamverband, en daarmee wordt door de instituten de idee van de creatieve en individuele architect ook als niet langer houdbaar beschouwd. Hoewel Franck haar zoektocht naar vrouwelijke ontwerpethiek ‘op zijn best

speculatief' noemt, maken samenwerking en de waarde van het dagelijkse een essentiële rol uit van het profiel van de interieurontwerper.

Een corrigerend perspectief op architectuurgeschiedenis. De case van Woning Roels.

Of dergelijke discussies ook repercussies hebben gehad op de dagelijkse werking in de klaslokalen, is daarmee nog niet gezegd. En of het onrechtstreeks toeschrijven van gender aan de discipline aan de basis ligt van de afwezigheid van interieurontwerpers in Belgische naslagwerken architectuurgeschiedenis, blijft speculatie. Toch willen we de tekst afsluiten met een voorbeeld dat de onderbelichte positie van interieurarchitectuur en het miskende potentieel ervan illustreert: Woning Roels in Kapellen. De Kapelse eengezinswoning met kapperszaak werd in 1974 door architect Jo Crepain en interieurarchitect Steven Stals ontworpen.³⁴ Kenmerkend aan het huis – dat schatplichtig is aan het Nederlands Structuralisme – is de complexe open ruimte, de geringe breedte van het pand (amper 3,55 m) en de kleurrijke binneninrichting.³⁵ Terwijl Crepain instond voor de grote lijnen van het project, ontwierp Stals voornamelijk het interieur, inclusief het vast meubilair van de woning.

De samenwerking tussen beide ontwerpers was bepalend voor het ontwerp. Het was kapper Wim Roels die, onafhankelijk van elkaar, de nog niet afgestudeerde architectuurstudent Jo Crepain aansprak om een woning met kapperszaak te ontwerpen, evenals de nog niet afgestudeerde interieurstudent Stals om het interieur te ontwerpen.³⁶ De twee laatstejaarsstudenten aan het toenmalige NHIBS in Antwerpen kenden elkaars werk wel al tijdens hun studies: cultuurgebonden vakken werden samen gedoceerd aan interieur en architectuur, en ook de jurymomenten van beide opleidingen gebeurden in open kring.³⁷ Volgens Stals ontstond het ontwerp uit wederzijdse communicatie en inbreng: 'We hebben (...) in grote mate samen ontworpen. Hij had soms commentaar op mijn zaken, en ik had soms vragen bij zijn zaken' En dat is heel organisch gegroeid.'³⁸ Dit is duidelijk zichtbaar in de vormgeving: de afschuining van buitenschrijnwerk komt sterk overeen met de driehoekige handvaten en de afgeschuinde bovenkant van het vast meubilair. De gekantelde spiegel boven het rode meubel is cruciaal in het verspreiden van het zenithaal licht dat binnenvalt door de dakramen die Crepain ontwierp. Daarenboven zijn de meubelontwerpen van de hand van Stals – vrij letterlijk – onlosmakelijk deel van de woning: 'Het is een geheel. Je kan die meubelen niet wegdenken,' legt de interieurontwerper vandaag uit, 'want bijvoorbeeld tussen de eethoek en de zithoek, moet je over meubelen naar het volgende niveau gaan.'³⁹

Toch wordt de bijdrage van Stals anders besproken dan die van Crepain. Stals wordt wel vermeld als medeontwerper op de pagina van de Inventaris Onroerend Erfgoed (2022), in Max Borka en Koenraad Janssens' boek *Jo Crepain Architect '73-'03* (2003) en in *A+* (jaargang 1977), maar in diverse andere naslagwerken blijft het stil rond de interieurarchitect en zijn bijdrage aan Woning Roels. Het gaat hier enerzijds over architectuurhistorische werken zoals Geert Bekaerts *Hedendaagse Architectuur* (1995), Anne Van Loo's *Repertorium* (2003), en een retrospectieve uitgave van Archipel in 2003 over Crepain's werk, en anderzijds om populaire artikels in *Libelle*, *Goed Wonen* (ca. 1977), in VRT-Nieuws over de bescherming van Crepains werk in Kapellen (2011) en in de *Gazet van Antwerpen* (2013).⁴⁰ Wanneer Stals toch belicht wordt, wordt hij vaak – met uitzondering van de publicatie in *A+* – een bijrol toebedeeld: op de pagina van de Inventaris Onroerend Erfgoed wordt hij enkel vermeld in een alinea over de wijzigingen aan het pand. In Borka en Janssens' boek wordt, na het tot zesmaal toeschrijven van het 'huzarenstukje' aan Crepain alleen, Stals de zevende keer vermeld, al is dat op een nogal ongelukkige plaats. In diezelfde alinea gaat het over Crepains fascinatie voor John N. Habrakens systeem van drager en invulling dat hij op zijn eigen manier toepaste. Waar Habraken de invulling van de structuur of het 'karkas' van het gebouw graag overliet aan de bewoner, verkoos Crepain hier meer controle over te houden.⁴¹ Woning Roels komt ter sprake als een voorbeeld hiervan. Crepain bedacht de drager, Stals de invulling: een interpretatie die de idee versterkt dat interieurarchitectuur slechts een invulling is.

Het feit dat Stals een bijrol wordt toegewezen in dergelijke bronnen, is enigszins verklaarbaar. In de meeste gevallen handelt de lectuur over Crepain zelf, waarbij Woning Roels opgevoerd wordt als het startpunt van diens carrière.⁴² Terzelfdertijd won het project aan bekendheid na het toekennen van de Robert Maskens-prijs – een architectuurprijs waarvan de inzending op Crepain's naam stond. Dit legt echter twee heikele punten bloot: de dun bezaaide publicaties over het werk van Belgische interieurarchitecten, en de toenmalige schaarste aan prijzen voor interieurarchitecten.⁴³ De afwezigheid van dergelijke platformen vormt voor de interieurarchitect een bijkomend obstakel bij het erkennen van zijn auteurschap.⁴⁴ Het potentieel van het opnemen van interieurarchitectuur – in dit geval het werk van Stals – in (Belgische) architectuurgeschiedenis is tweemaal. In eerste instantie kan het, door te wijzen op de samenwerking tussen ontwerpers en auteurschap correct toe te wijzen, de mythe van architectuurgenieën die vaak alleen lijken te werken, helpen ontkrachten. Daarnaast kan het de

gepercipieerde hiërarchie tussen interieur en architectuur omzeilen, door te wijzen op de wederzijdse versterking van beide disciplines.

Figuur 1 Links boven: Gevel van Woning Roels aan de straatkant, met toegang tot de kapperszaak op de gelijkvloers; Rechtsboven: Zicht op de bobbykamer onder het dak. De trap vormt samen met de zitbank een geheel; Onderaan: Zicht vanuit de eetkamer, met rood meubel met ingewerkte trap naar het ontwerp van Steven Stals. Foto's door Els De Vos (2005).

Bibliografie

- Archipel (2003, November) <https://archipelvzw.be/nl/archief/publicaties/10/2003-jo-crepain>.
- Bekaert, Geert. 1995. *Hedendaagse architectuur in België*. Tielt: Lannoo.
- Belis, Helena, Fátima Pombo, en Hilde Heynen. 2014. 'Interior Architecture in Flanders: Gendered Perceptions and Professional Realities'. *Architectoni.ca* Online 4:13–20.
- Borka, M., & Janssens, K. 2003. *Jo Crepain Architect '73-'03*. Stichting Kunstboek bvba.
- A+. 'Jo Crepain'. 1977. *A+*, 7/8, 44–46.
- De Leersnijder, Jacques. 1990. *Coloma 'de Onbekende'*. Mechelen: Hoger Instituut Coloma.
- De Vos, Els. 2013. 'Vanuit het binnenhuis de wereld veroveren. Een geschiedenis van de opleiding interieurarchitectuur (1941-2013)'. Pp. 136–55 in *Van Academie tot Universiteit. 350 jaar architectuur in Antwerpen*, onder redactie van E. De Vos en P. Lombaerde. Antwerpen: UPA.
- Diaz, Luis. 2007. 'Discourse, History and Interior Architecture: Notes on a Possible History of Interior Architecture'. Pp. 167–76 in *Thinking Inside the Box. A reader in interior design for the 21st century*, onder redactie van J. Gigli, F. Hay, E. Hollis, A. Milligan, A. Milton, en D. Plunkett. London: Middlesex University Press.
- Franck, Karen A. 2000. 'A Feminist Approach to Architecture: Acknowledging Women's Ways of Knowing'. Pp. 295–305 in *Gender Space Architecture. An interdisciplinary introduction*, onder redactie van J. Rendell, B. Penner, en I. Borden. London/New York: Routledge.
- Haentjes, R. (2013, Oktober 29). Herenkapper Wim Roels wanhopig in zoektocht naar opvolger. *Gazet van Antwerpen*. <https://www.gva.be/cnt/aid1480664>
- Havenhand, Lucinda Kaukas. 2004. 'A View from the Margin: Interior Design'. *Design Issues* 20(4):32–42.
- Havenhand, Lucinda Kaukas. 2019. 'A Re-view from the Margin: Interior Design'. *Design Issues* 35(1):67–72.
- Hinchman, Mark. 2013. 'Interior Design History: Some Reflections'. *Journal of Interior Design* 38(1):ix–xxii.
- Hollis, Edward. 2018. '(Re)constructing histories. A brief historiography of interior architecture'. Pp. 3–11 in *The Interior Architecture Theory Reader*, onder redactie van G. Marinic. London/New York: Routledge.
- Inventaris Onroerend Erfgoed: *Woning Roels met kapperszaak* [online], <https://id.erfgoed.net/teksten/128912> (geraadpleegd op 17-05-2022)
- Kingsley, Karen. 1991. 'Rethinking Architectural History from a Gender Perspective'. Pp. 225–48 in *Voices in Architectural Education. Cultural Politics and Pedagogy, Critical Studies in Education and Culture Series*, onder redactie van T. A. Dutton. New York: Bergin & Garvey.

- Königk, Raymund, en Karel A. Bakker. 2012. 'Architecture's "other": An ontological reading of the abject relationship with interior design'. *Image & Text: a Journal for Design* 20(1):110–26.
- Rendell, Jane. 2012. 'Tendencies and Trajectories: Feminist Approaches in Architecture'. Pp. 85–106 in *The Sage Handbook of Architectural Theory*, onder redactie van C. G. Chrysler, S. Cairns, en H. Heynen. London: Sage.
- Smet, Robert, André Vannecke, en Etienne Baeten. 2002. *Historiek van het technisch en beroepsonderwijs 1830-1990*. Leuven: Garant.
- Sterckx, Marjan. 2001. 'Vrouwelijke beeldende kunstenaars in Vlaanderen van ca. 1800 tot 1950: geen sinecure'. Pp. 181–97 in *Vrouwenzaken - Zakenvrouwen: Facetten van Vrouwelijk Zelfstandig Ondernemerschap in Vlaanderen 1800-2000*, onder redactie van L. Van Molle en P. Heyrman. Gent: Provinciebestuur Oost-Vlaanderen.
- Suenens, Kristien. 2020. 'Congregatie van de Zusters van Onze-Lieve-Vrouw, Namen (1804-heden)'. *ODIS*. Geraadpleegd 10 mei 2022 (http://www.odis.be/lnk/OR_10376).
- Turpin, John. 2001. 'Omitted, Devalued, Ignored: Reevaluating the Historical Interpretation of Women in the Interior Design Profession'. *Journal of Interior Design* 27(1):1–11.
- Turpin, John. 2007. 'The History of Women in Interior Design: A Review of Literature'. *Journal of Interior Design* 33(1):1–15.
- Turpin, John. 2013. 'Rethinking Histories, Canons, and Paradigms'. Pp. 28–39 in *The Handbook of Interior Architecture and Design*, onder redactie van G. Brooker en L. Weinthal. London/New York: Bloomsbury.
- Van de Perre, Dirk. 2003. *Op de grens van twee werelden: beeld van het architectuuronderwijs aan het Sint-Lucasinstituut te Gent in de periode 1919-1965/1974*. Gent: Provinciebestuur Oost-Vlaanderen.
- Van Loo, Anne, red. 2003. *Repertorium van de architectuur in België van 1830 tot heden*. Antwerpen: Mercatorfonds.
- VRT. (2011, April 20). Kapellen beschermt gebouwen van Crepain. *VRT*.
- Wouters, Wilfried. 2013. *Van tekenklas tot kunstacademie: De Sint-Lucasscholen in België 1866-1966*. Kortrijk: UGA.

Archieven:

- VAi, Collectie Steven Stals, Doos 51.
- VAi, Collectie Jo Crepain, Doos 73 ROE 01.

Interviews:

- Interview Steven Stals (Antwerpen, 04/05/2022)
- Interview Sonja Verstraeten (Kapellen, 14/12/2005)

Benoît Vandevooort studeerde af als ingenieur-architect aan de Universiteit Gent. Aan de Faculteit Architectuur van KU Leuven werkt hij aan een proefschrift over het ontstaan van interieurarchitectuur in België, en de impact van onderwijsprogramma's op de identiteitsvorming van de discipline. Hij spitst zich daarbij toe op Katholieke instituten. Hij is onderwijsassistent in de ontwerpstudio van *Doorzon interieurarchitecten* en schrijft geregeld voor tijdschriften als *A+* en *De Witte Raaf*.

Sam Vanhee is doctorandus aan de UAntwerpen. Daar onderzoekt hij de opkomst van interieurarchitectuur en haar onderwijs in België, van 1945 tot 1999. Hij focust zich daarbij op de overheidsscholen. Hij studeerde ingenieur-architectuur aan de Universiteit Gent, en behaalde tevens een ManaMa in Human Settlements aan KU Leuven.

Els De Vos, ir. architect en ruimtelijke planner, is voorzitter van de opleiding interieurarchitectuur van de UAntwerpen. Ze promoveerde over het wonen in Vlaanderen vanuit een gender- en klassenperspectief. Haar onderzoek situeert zich op het snijveld van naoorlogse architectuur, interieurarchitectuur, genderstudies, sociale geschiedenis, antropologie en publieke ruimte. Ze is co-editor van verschillende boeken en auteur van diverse nationale en internationale publicaties. Ze maakt deel uit van de redactieraad van het open source tijdschrift *Inner – The interior architecture magazine*. Ze cureerde diverse tentoonstellingen, waaronder, samen met Eva Storgaard, *Living in Colour. A Common Ground Between Visual Arts and Interior Architecture* (Antwerpen 2019).

Fredie Floré is hoogleraar interieur- en architectuurgeschiedenis aan KU Leuven, Faculteit Architectuur. Haar onderzoek spitst zich toe op de representatieve rol van architectuur, interieur en meubelontwerp in de tweede helft van de 20ste eeuw. Ze is co-editor van het boek *The Politics of Furniture. Identity, Diplomacy and Persuasion in Post-war Interiors* (Routledge 2017, met Cammie McAtee). Floré is commissioning editor van *The Journal of Architecture*, lid van de advisory board van de *Journal of Design History* en lid van de redactieraad van het *Tijdschrift voor Interieurgeschiedenis en Design*. Samen met Els De Vos is ze promotor van het FWO-project 'The emergence of interior architecture in Belgium, 1945-1999. Assessing the impact of education on the identity formation of the design discipline'.

---

¹ Deze tekst maakt deel uit van het doctoraatsproject ‘*The Emergence of Interior Architecture in Belgium, 1945-1999. Assessing the impact of Education on the Identity Formation of the Design Discipline*’, gefinancierd door FWO (projectnummer G050620N) met promotoren Prof.dr. Els De Vos (UAntwerpen) en Prof.dr. Fredie Floré (KU Leuven).

² Het repertorium besteedt uitgebreid aandacht aan de gehanteerde selectieprocedure van de lemma’s, en verklaart daarbij niet in te gaan op beroepen die nauw aan de architectuur verbonden zijn. (Van Loo 2003:606)

³ Voor een meer uitgebreide discussie over de specificiteit van de geschiedschrijving van interieurarchitectuur, in relatie met architectuurgeschiedenis en -historiografie, zie onder meer (Diaz 2007; Hinchman 2013; Turpin 2013; Hollis 2018)

⁴ (Havenhand 2004:33). Ze herhaalt dit argument in 2019, als reactie op de tekst van König en Bakker, die gender niet expliciet in hun bespreking thematiseren: (Havenhand 2019).

⁵ Voor een meer omvattende bespreking van feministische benaderingen in architectuurgeschiedenis en -praktijk, zie (Rendell 2012)

⁶ (Kingsley 1991)

⁷ Voor een studie van Engelstalige overzichtswerken interieurgeschiedenis, zie (Turpin 2001, 2007)

⁸ (Kingsley 1991:259)

⁹ Ofwel 67 van de 75 ingeschreven studenten. Cijfer verkregen via Pintra: Inschrijvingsstatistieken UAntwerpen, geraadpleegd op 17 mei 2022.

¹⁰ Ofwel 82 van de 94 ingeschreven studenten. Cijfer verkregen van programmadirecteur Karel Deckers op 16 mei 2022.

¹¹ (Belis, Pombo, en Heynen 2014:16–18)

¹² (De Vos 2013:137)

¹³ Het gaat specifiek om 24 meisjes en 23 jongens. Leuven, KADOC, *Archief Hogeschool voor Wetenschap en Kunst Sint-Lucas Gent*, 523/1: *Schoolbevolking: vergelijkende tabel*, 1971.

¹⁴ Leuven, KADOC, *Archief Hogeschool voor Wetenschap en Kunst Sint-Lucas Gent*, 523/8: *Evolutie schoolbevolking*, 1978.

¹⁵ (Suenens 2020)

¹⁶ Leuven, KADOC, *Archief Hogeschool voor Wetenschap en Kunst Sint-Lucas Gent*, 75/6: brief van Broeder Urbain aan T. R. Sœur Provinciale des Sœurs de Namur, 11 September 1960.

¹⁷ Vrouwen werden al toegelaten aan de academies in Antwerpen en Brussel sinds 1889, doch niet voor alle cursussen. (Sterckx 2001:187)

¹⁸ (Van de Perre 2003:22)

¹⁹ Hoewel de artistieke leiding in handen van de Broeders was, werden de lessen Binnenhuiskunst door lekenleraars gedoceerd.

-
- ²⁰ Leuven, KADOC, *Archief Hogeschool voor Wetenschap en Kunst Sint-Lucas Gent*, 1075: *Overeenkomst tussen Broeders van de Christelijke Scholen en Zusters van O.-L.-Vrouw van Namen*, 1961.
- ²¹ Leuven, KADOC, *Archief Hogeschool voor Wetenschap en Kunst Sint-Lucas Gent*, 75/6: mededeling overheveling van Nieuwen-Bosch en Sint-Lucas, resp. 27.09.1966 en 28.09.1966.
- ²² Leuven, KADOC, *Archief Hogeschool voor Wetenschap en Kunst Sint-Lucas Gent*, 75/6: mededeling overheveling van Nieuwen-Bosch en Sint-Lucas, 06.10.1967.
- ²³ Het grauaat Interieurvormgeving van het Hoger Onderwijs van Imelda (HONIM) werd in 1995, tijdens de hervorming van het hoger onderwijs, overgeheveld naar Sint-Lukas Schaarbeek.
- ²⁴ (De Leersnijder 1990)
- ²⁵ Geciteerd uit (Wouters 2013:208)
- ²⁶ Leuven, KADOC, *Archief Hogeschool voor Wetenschap en Kunst Sint-Lucas Gent*, 1075: Broeder Machiels, *Gemengd onderwijs in bepaalde afdelingen van de Hogere Sint-Lucasscholen*, 06.09.1966.
- ²⁷ Leuven, KADOC, *Archief Hogeschool voor Wetenschap en Kunst Sint-Lucas Gent*, 1075: Broeder Machiels, voorbereidend verslag van de tekst, 03.09.1966.
- ²⁸ Leuven, KADOC, *Archief Hogeschool voor Wetenschap en Kunst Sint-Lucas Gent*, 1075: Broeder Machiels, *Gemengd onderwijs in bepaalde afdelingen van de Hogere Sint-Lucasscholen*, 06.09.1966.
- ²⁹ Leuven, KADOC, *Archief Hogeschool voor Wetenschap en Kunst Sint-Lucas Gent*, 189/1: Jozef Janssens, brief aan Broeder Assistent Paulus Adams, 08.11.1966.
- ³⁰ Dit verslag werd opgesteld door de Afdeling Binnenhuiskunst Sint-Lucas Gent. Aanwezigen waren Broeder Urbain, docenten Léonce Dekeijser, Armand Hellebaut, Rik Gerard en Emmanuel Botte, en meubelfabrikant Albert Van Den Berghe.
- ³¹ Leuven, KADOC, *Archief Hogeschool voor Wetenschap en Kunst Sint-Lucas Gent*, 579: voorbereidend verslag van de afdelingsraad Binnenhuiskunst, 29.09.1966. 3 jaar later zou het nieuwe programma onder de noemer 'Binnenhuisarchitectuur' doorgaan.
- ³² (Havenhand 2004:38)
- ³³ Karen Franck vertrekt daarbij van psychoanalytische *object relations theory* zoals uiteengezet door Nancy Chodorow, die uitgaat van een verschil in socialisering en zelfconstructie bij vrouwen: '*As early experiences of women and men and their relationship to the world differ in significant ways, so too will their characteristic ways of knowing and analyzing.*' (Franck 2000:295) Jane Rendell contextualiseert deze aanpak in haar bovengemelde tekst. (Rendell 2012:87)
- ³⁴ Inventaris Onroerend Erfgoed: *Woning Roels met kapperszaak* [online], <https://id.erfgoed.net/teksten/128912> (geraadpleegd op 17-05-2022)
- ³⁵ (Borka & Janssens 2003:28).

---

³⁶ Interview Steven Stals (Antwerpen, 04/04/2022) ; Interview Sonja Verstraeten (Kapellen, 14/12/2005).

³⁷ Interview Steven Stals (Antwerpen, 04/05/2022).

³⁸ Interview Steven Stals (Antwerpen, 04/05/2022).

³⁹ Interview Steven Stals (Antwerpen, 04/05/2022); Ook in het projectdossier is het duidelijk dat het ontwerp van Stals essentieel is voor de circulatie in het gebouw: er wordt een onderscheid gemaakt tussen de betonnen trappen en bruggen, en de houten bruggen. De houten bruggen worden ingedeeld bij het vast meubilair, ontworpen door Stals. VAI, collectie Jo Crepain, Doos 73 ROE 01.

⁴⁰ Het is onduidelijk of die bescherming ook geldt voor het interieur van de woning.

⁴¹ (Borka & Janssens 2003:29).

⁴² Enkel de pagina van de Inventaris Onroerend Erfgoed, het artikel in de Gazet Van Antwerpen en de publicatie in Libelle Goed Wonen gaan in eerste instantie over het project zelf.

⁴³ Interview Steven Stals (Antwerpen, 04/05/2022).

⁴⁴ Als bestuurslid van het AINB heeft Steven Stals mede enkele interieurprijzen geïntroduceerd, om voor het grote publiek meer kenbaarheid te creëren. Interview Steven Stals (Antwerpen, 04/05/2022).